

УДК 351.853(477-25):930.253–029:9(477-25)

А.О. ГОРЬКОВА

**Джерела з історії пам'яткоохоронної
роботи київських громадських установ
у фондах Центрального державного
історичного архіву України в м. Києві**

У статті представлено та проаналізовано інформацію щодо джерел з висвітлення історії пам'яткоохоронної роботи громадських установ міста Києва у 1837–1917 роках, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Києві.

Ключові слова: Центральний державний історичний архів України, м. Київ; архівні фонди, документи, наукові товариства, навчальні заклади, пам'яткоохоронна справа, археологічна спадщина.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) є одним із найдавніших архівосховищ держави. До його складу ввійшли фонди Центрального архіву давніх актів у м. Києві, частина фондів Центрального архіву революції у м. Харкові та Київського обласного історичного архіву [1, с. 121]. Створення Центрального державного історичного архіву (далі – ЦДІА) УРСР у зазначеному фондовому складі передбачалося наказом НКВС УРСР від 24 червня 1941р. Найтрагічнішими для архіву стали 1941–1944 роки: залишений радянською владою в Києві напризволяще, він втратив 2/3 свого фондового складу [2, с. 7]. Остаточна організація ЦДІА УРСР у м. Києві відбулася 1944 р.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 липня 1992 р. та наказу Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України від 31 липня 1992 р. архів має назву Центральний державний історичний архів України, м. Київ. На сьогодні в архіві налічується понад 1622 фондів і понад 1 млн. 300 тис. одиниць зберігання [3, с. 79].

Основний масив документального ресурсу архіву складають фонди місцевих установ та інституцій Російської імперії XIX – початку XX ст. Цінні документи для вивчення історії науки й культури містять фонди наукових, культурно-освітніх товариств і організацій: Київського товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва, Київського товариства давнини і мистецтв, Київського відділення Російського технічного товариства, Київського відділення Російського військово-історичного товариства, Харківського історико-філологічного товариства. Фонди особового походження українських громадських, політичних і наукових діячів – В. Антоновича, Д. Багалія, І. Каманіна, О. Кістяківського, М. Сумцова й

інших – подають їхні біографічні відомості, висвітлюють розвиток науки, культури, суспільно-політичного руху в Україні у XIX – на початку XX ст.

З огляду на історію формування фондів ЦДІАК України в них сконцентровано документи, що надають можливість комплексно та достеменно відтворити історичні події дореволюційного періоду в Україні й усебічно висвітлити його культурну та науково-освітню складову. За досліджуваною проблематикою виокремлено понад 25 фондів, що містять різнопланову інформацію щодо діяльності установ релігійного культу, адміністративних і військово-адміністративних установ, учбових закладів, наукових товариств, особових фондів.

Фонд 127 «Київська духовна консисторія» вміщує документи, що засвідчують його важливу адміністративно-виконавчу та судову діяльність. Фонд налічує 203035 справ. Однак, лише незначна частина архівних документів надає уявлення щодо перших спроб становлення пам'яткоохоронної справи у Києві, здебільшого пов'язані із пам'ятками культового значення. До фонду входять справи стосовно будівництва та ремонту церков і монастирів (1732–1834 роки), матеріали пам'яткоохоронних робіт, проведених на Золотих воротах (1837 р.), в Андріївській церкві (1838–1918 роки), Софійському соборі (1733–1894 роки), розпорядження Міністерства внутрішніх справ щодо сприяння Київському цивільному губернатору у зібранні відомостей про старожитності Київської губернії (1844–1846 роки).

Важливим джерелом стали документи ф. 442 «Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора», що свідчать про зростання інтересу вищих урядових кіл губерній до пам'яток історії та культури. Фонд поділяється на 663 описи і містить 278601 одиниць збереження за 1796–1916 роки. Матеріали фонду включають укази Сенату, циркуляри МВС і генерал-губернатора, справи та листування про організацію й штати канцелярії генерал-губернатора, звіти про стан Київської, Подільської, Волинської губерній (1844–1851 роки). Окремі справи включають інформацію про заснування або ліквідацію державних комітетів, комісій, звільнення або призначення на керуючі посади цих установ науковців, зокрема Тимчасового комітету для розшуку старожитностей (1835 р.), Тимчасової комісії для розгляду давніх актів (1843 р.), Історичного товариства імені Нестора Літописця (далі – ІТНЛ) (1871–1873 роки). Він також включає протоколи підготовчих комітетів, зачитаних рефератів на київських археологічних з'їздах (далі – АЗ), проведених при АЗ розкопок курганів і могильників Київської губернії (1874 р.). Варті уваги справи, що висвітлюють сприятливе відношення вищої посадової місцевої адміністрації Російської

імперії та її оточення до пошуку, відкриття та вивчення археологічних пам'яток Південно-Західного краю (положення про видання «Древностей» (1849 р.), «Справа по відношенню Канцелярії Державного контролю про суми асигновані на відкриття старовини в Києві» (1845, 1855 р.), «Про археологічні дослідження в місцевому краї» (1856 р.).

Фонд 707 «Управління Київського учбового округу» містить 60666 одиниць збереження за період з 1832 до 1919 р. Матеріали фонду включають широке коло документів, що відображають політику у галузі народної освіти в Україні у досліджуваній час. Виокремлено офіційні документи загального характеру: циркуляри, копії циркулярів, листування Міністерства народної освіти про утворення Київського учбового округу (1832 р.) (далі – КУО); протоколи засідань Ради при Управлінні КУО та педагогічних рад навчальних закладів; правила відкриття і проекти статутів вищих навчальних закладів (1834 , 1838 р.); протоколи наради при попечителі КУО про стан народної освіти та перспективи її розвитку (1909, 1911 р.). Особливо актуальні для дослідження справи фонду, що розкривають науково-педагогічну діяльність Університету св. Володимира, а також Київських вищих жіночих курсів: протоколи засідань педагогічних рад, навчально-освітні програми, звітна документація, створення, реорганізація та закриття факультетів, правила здачі й прийому екзаменів, кондуїтні списки студентів і штатний розклад історико-філологічних відділень вищих навчальних закладів (1843, 1851, 1858 р.), відомості про музей старожитностей і мюнц-кабінет при Університеті св. Володимира.

Справи фондів окремих київських товариств включають матеріали археологічних розкопок, історичних екскурсій, пам'яткоохоронних робіт, за аналізом яких можна узагальнити внесок дореволюційних громадських установ у пам'яткоохоронну галузь. Інформативно насичений ф. 725 «Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва» (далі – КТОПСІМ), який складає 90 одиниць збереження за 1910–1919 роки. Фонд містить інформацію, яка всебічно розкриває діяльність першої київської пам'яткоохоронної структури загальнокрайового масштабу: проект статуту та статут КТОПСІМ (1910 р.); журнали загальних зборів; журнали засідань Ради розпорядчого комітету; постанови Ради; звіти про діяльність товариства (1911–1918 роки) та його Уманське відділення; кошториси річних витрат (1912–1917 роки); інвентарна книга КТОПСІМ (1919 р.); списки членів; приватне й офіційне листування.

Матеріали фонду також розкривають археологічну та пам'яткоохоронну діяльність КТОПСІМ: організацію археологічних розкопок на території

Звіринецьких печер, Софійського собору, Контрактового будинку, старокієвської дільниці; екскурсії та нагляд за земляними роботами у Києві та Київській губернії; плани розкопок й акти огляду об'єктів історико-культурної спадщини (1912–1916 роки); ремонтно-реставраційні роботи; відрядження членів товариства на наукові конференції, АЗ; листування з Київською археографічною комісією та ІТНЛ про організацію охорони пам'яток місцевої старовини (1917–1918 роки); матеріали про утворення та діяльність музею старовини при Товаристві (1912–1917 роки); проект «Положення про охорону старовини», підготовлений представниками Московського археологічного товариства (1912 р.); відомості про археологічну діяльність Київського відділу Російського воєнно-історичного товариства (далі – РВІТ) у зв'язку з тісною співпрацею обох київських товариств, а також членство в них науковців-однородців, у т.ч. відомості про історико-археологічні екскурсії, здійснені членами ІТНЛ у Київську, Подільську і Волинську губернії та підготовлені у результаті описи пам'яток старовини Південно-Західного краю (1901 р.).

Схожий за своїм наповненням ф. 1196 «Київський відділ Російського воєнно-історичного товариства» (включає 210 справ за 1909–1925 роки), члени якого активно займалися вивченням історико-культурних об'єктів воєнної історії. Фонд містить документи: статут Російського воєнно-історичного товариства (далі – РВІТ) і положення про його місцеві відділи (1910 р.); журнали, протоколи, звіти про діяльність Київського відділу РВІТ (1910–1916 роки); перелік постанов Ради відділу (1908–1910 роки), списки членів, офіційні та приватні листи (1910–1913 роки). У фонді також присутні матеріали, що висвітлюють археологічну та пам'яткоохоронну діяльність Київського відділу РВІТ: плани археологічних робіт і воєнно-історичних досліджень (1913–1914 роки); програми, об'яви про організацію історичних екскурсій; відкриття й охорону історико-культурних пам'яток; плани археологічних об'єктів та «Пам'ятки» до історичних місць (1913–1914 роки); проекти положення про Київський воєнно-історичний музей (1910–1911 роки), його організацію, роботу, поповнення новими експонатами. Фонд містить як ділові папери самої історичної установи, так й історичні рідкісні документи, тобто результати пошукової роботи РВІТ, що розкривають маловідомі сторінки військової історії, а також пов'язане з нею вивчення археологічних пам'яток військово-оборонного призначення.

Фонд 1369 «Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії» становить важливе джерело з історії пам'яткоохоронних досліджень церковної старовини в Україні, включає

121 справу періоду 1848–1918 років. Фонд уміщує документи про заснування при Київській духовній академії (далі – КДА) Церковно-історичного та археологічного товариства (далі – ЦІАТ) та Церковно-археологічного музею (далі – ЦАМ) (1872 р.), статuti ЦІАТ (1873, 1882, 1901 р.), списки членів, журнали та протоколи засідань товариства (1873–1910 роки). Більша частина фонду включає матеріали, присвячені ЦАМ, що зберігав значну частину археологічних пам'яток, зібраних у єпархіях Київського учбово-духовного округу: листування з різними установами, приватними особами про укомплектування музею експонатами (1877–1897 роки), передачу церковно-історичних експонатів (1879–1893 роки), листи членів товариства для запису пожертв і опису церковних пам'яток, акти огляду давньоруських храмів, описи церковно-археологічних пам'яток (1879–1894 роки).

З метою доповнення та розширення джерельної бази досліджуваного питання опрацьовано інші фонди. У ф. 128 «Києво-Печерська лавра», що включає 29882 одиниць збереження періоду 1699–1924 років, містяться відомості про археологічні та реставраційно-ремонтні роботи членів ЦІАТ на пам'ятках Києво-Печерської лаври (1881–1890 роки), в т.ч. листування про передачу церковного начиння до ЦАМ (1879 р.). Фонд 168 «Києво-Братський Богоявленський монастир» включає 572 одиниці збереження за 1746–1923 роки, зокрема матеріали листування з КДА про сприяння ІТНЛ у зібранні відомостей про пам'ятки церковної старовини, а також археологічні об'єкти (городища, кургани (1901 р.). Фонд 222 «Колекція документів Київського Історичного товариства імені Нестора Літописця», включає 344 справи періоду 1605–1822 років, зокрема документи археолога К.А. Лохвицького на тему київської старовини: дослідження Золотих воріт та відомості про функціонування музею старовини при Університеті св. Володимира за його керівництва (1838 р.).

Особові фонди ЦДІАК України включають наукові й творчі матеріали, біографічні відомості, документи громадської та службової діяльності, матеріали державних і громадських установ, листування видатних діячів історії та культури. Особовий ф. 849 доктора історії, професора Київського університету, історіографа В.С. Іконникова (1841–1923) вміщує 103 справи за 1864–1919 роки. Серед документів є короткі відомості про особовий склад ІТНЛ у період перебування В.С. Іконникова на посаді голови цього товариства (1874–1877), положення щодо реконструкції архівних органів у Російській імперії та основні напрями діяльності Київської археографічної комісії за його головування (1904–1921). Фонд 858 – особовий фонд М.М. Паше-Озерського (1889–1962), доктора історичних наук, професо-

ра Київського університету та КВЖК, включає 19 справ (1894–1919 роки), зокрема статuti київських наукових товариств, у т.ч. ІТНЛ (1874 р.).

Загалом, комплексний аналіз архівних фондів, документів і матеріалів дає можливість висвітлити основні передумови створення, становлення та динаміку розвитку державних і громадських установ Києва як одного із центрів пам'яткоохоронних досліджень, охарактеризувати структури київських державних і громадських установ, що в більшості випадків мали складну організацію. Зокрема, узагальнюючи інформацію з опрацьованих фондів, можна зауважити, що вони всебічно розкривають історію становлення пам'яткоохоронної справи в Україні від окремих наукових структур, що фрагментарно займалися вивченням пам'яток, до зародження системи з охорони культурної спадщини.

Джерела та література

1. Сухих Л.А. Будні Київського центрального архіву давніх актів / Л.А. Сухих // Архіви України. – 2012. – № 2. – С. 121–149.
2. Каталог стародруківаних книг, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (ЦДІАК України) 1494–1764 рр. / укл.: Г.В. Боряк, О.Г. Полегайло, І.О. Ціборівська-Римарович, Н.М. Яковенко. – К., 1999. – 268 с.
3. Архівні установи України : Довідник. Т. І. Державні архіви / редкол.: Г.В. Боряк (голова), І.Б. Матяш, Г.В. Папакін ; Держкомархів України. УНДІАСД ; 2-е вид., доп. – К., 2005. – 692 с. – (Архівні зібрання України. Спеціальні довідники).

Горькова А.А. Источники по истории памятниковедческой работы киевских общественных учреждений в фондах Центрального государственного исторического архива Украины в г. Киеве

В статье проанализирована и представлена информация об источниках по истории памятниковедческой работы общественных учреждений города Киева в 1837–1917 гг., которые сохраняются в фондах Центрального государственного исторического архива Украины, г. Киев.

Ключевые слова: Центральный государственный исторический архив Украины, г. Киев; архивные фонды, документы, научные общества, учебные заведения, охрана памятников, археологическое наследие.

Gorkova A.O. Sources of the history of monument protection work of Kiev public institutions in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv

In this article the information about documental resources of the history of monument protection work of public institutions in Kyiv in 1837–1917, which are stored in the collections of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv is analyzed and presented.

Key words: Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv; archives, scientific societies, educational institutions, protection of monuments, archaeological heritage.

Подано до друку: 13.04.2016 р.